

Annastiina Mäkilä

VIRO JA SUOMI MUISTOISSAMME

Dosentti Martti Turtolan haastattelu

Dosentti, VTT Martti Turtola on pitkään tutkinut Suomen ja Viron poliittiseen historiaan nivoutuvia suurmiehiä ja tärkeitä tapahtumia. Hänen vuonna 1984 julkaistu väitöskirjansa *Tornionjoelta Rajajoelle* käsitteli vuosien 1923 ja 1940 välille ajoittuvaa Suomen ja Ruotsin salaista yhteistoimintaa Neuvostoliiton hyökkäyksen varalta. Väitöksensä jälkeen Turtola on tutkinut monen historian kulkuun vaikuttaneen miehen elämää. Näihin lukeutuvat muun muassa Risto Ryti, Erik Heinrichs ja A.F. Airo sekä Viron ensimmäinen presidentti Konstantin Päts, jonka elämäkerta oli vuoden 2003 myydyin tietokirja. Turtola on muun muassa työskennellyt Suomen Viron instituutin johtajana vuosina 2001–2005. Tällä hetkellä hän työskentelee vapaana tutkijana ja kirjoittaa kirjaa 1930-luvun Viron puolustusvoimien ylipäälliköstä Johan Laidonerista.

Kuinka kansallista tarinaa on rakennettu Suomessa ja Virossa?

Koko historiakuva on hyvin erilainen meillä ja Virossa. Suomen historia on valtaosaltaan valtiollista ja poliittista historiaa. Valtiomme olemassaolo on meille aikalailla itsestäänselvyys. Viro taas on valtiona nuori. Kaikki virolaiset eivät vielääkään osaa oikein ajatella aluetta valtiona. Ei ole pitkä aika siitä, kun puolet Viroa kuului Liivinmaahan. Valtiollisuuden mieltämisen aikaa lyhentää myös se, että Viro menetti itsenäisyytensä vuonna 1940 ja sai sen takaisin vasta 1990-luvun alussa. Valtiollisen yhtenäisyyden sijaan virolaisten suuri tarina kertookin sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta: siitä, miten virolainen talonpoika itsenäistyy maaorjuudesta.

Kuinka vanhaksi Viron kansalaiset mieltävät oman "kansakuntansa"?

Virolaisten keskuudessa elää hyvin vahva myytti muinaisesta vapaudesta. Siinä muistellaan vapaata muinaisvirolaista yhteiskuntaa, joka oli jo hahmottumassa valtioksi, mutta taisteltuaan vapaudestaan saksalaisia ritareita vastaan joutui taipumaan 1200-luvulla. Virolainen yhteiskunta

oli kyllä tuolloin hyvin paljon kehittyneempi kuin suomalainen, mutta sitä on myös idealisoitu: luotu mielikuvia vapaasta virolaisesta talonpojasta, joka eli muinaisdemokratiassa. Jyväskylän yliopiston professori Seppo Zetterberg ampuu tämän kuvitelman alas uusimmassa viron historiaa käsittelevässä teoksessaan. Silti ajatus elää kansan keskuudessa hyvin vahvana. Muinaisella Suomen alueella yhteiskunta oli niin kehittymätön, ettei todellista sotaa valloittajia vastaan syntynyt.

Muistetaanko Suomessa ja Virossa eri tavoin joitain tiettyjä tapahtumia tai suurmiehiä?

Suomalaisia historiakuvia hallitsee yksi vihollinen kautta historian - Venäjä. Myös suurmiehistä suomalaiset ovat melko samaa mieltä. Sanoisinko, että meillä on Suomessa konsensus esimerkiksi siitä, että Mannerheim on suurmies. Hänethän valittiin äänestyksessä suurimmaksi suomalaiseksi.

Viron historia on monimutkaisempi kokonaisuus. Yhden selkeän vihollisen sijaan Virossa on aina ollut kaksi vihollista: Saksa ja Venäjä. Viron vapauden päivää 23. kesäkuuta vietetään nimenomaan saksalaisista saadun voiton kunniaksi. Virolaisten suhde suurmiehiinsä, esimerkiksi presidentti Konstantin Pätsiin ja kenraali Johan Laidoneriin, on myös ristiriitainen. Toisaalta heitä ihailtaan, ja toisaalta muistetaan, että he eivät panneet tikkua ristiin puolustaakseen Viron valtiollista itsenäisyyttä. Kuvaavaa on, että Tallinnassa ei ole yhtään Konstantin Pätsin katua, aukiota tai muistomerkkiä. Jotain kertoo myös se, että Laidonerin patsashanke Viljandissa tuli kaksi kertaa kaupunginvaltuuston hylkäämäksi ja lopulta ratsastajapatsas päätettiin pystyttää yhden äänen enemmistöllä.

Onko Suomen ja Viron välillä isoja eroja sotien muistamisessa ja muistelussa?

Virossa muistelun ongelma on ollut se, että suurin osa muisteliijoista makaa Siperiaan haudattuna suu täynnä multaa. Suurin osa kyyditetyistä tapettiin tai kuoli. Ne, jotka onnistuivat palaamaan olivat vaitonaisia, ja ne, jotka onnistuivat jäämään kotimaahan, tunsivat siitä ehkä hieman syyllisyyttä. Muistelua ei ole ollut kuin vasta viime aikoina, koska muistelukin vapautui vasta neuvostojärjestelmän hajottua. Nykyään muistelijat ovat vanhoja, ja muistot ovat usein tuskallisia. Näiden muistojen keruussa ja työstämisessä on kirjailija Imbi Paju tehnyt hyvää työtä.

Suomessakaan muistelu ei ollut aivan spontaania ainakaan sodan jälkeisinä vuosina. Ihmiset olivat nuoria ja tekivät töitä heillä ei ollut aikaa muistella. Toisaalta en hyväksyisi väitettä, että Suomessa ei olisi saanut muistella. Moni rintamaveteraani kokoontui viinapullon ääreen nimenomaan puhumaan sota-ajasta. Oma lukunsa on muistelun realistisuus. Yleinen mielipide on se, että jokainen, joka oli lähelläkään rintamaa, on sankari. Mutta kyllähän ihmiset ovat samanlaisia niin sodan kuin rauhankin aikana. Minusta oli hirveän terveellistä lukea jokunen vuosi sitten edesmenneen Paavo Alkion päiväkirjojen pohjalta kirjoitettu *Sotatuomarin päiväkirjat*. Alkio kuvaa oman divisioonansa elämää asemasodassa. Divisioonan miehet syyllistyivät näpistykseen, varkauksiin, ryöstöihin, päällekkarkauksiin, puukotuksiin, esimiehen vastustamiseen, raiskauksiin yms. Talvisota saattoi olla eri juttu, koska se oli niin lyhyt ja intensiivinen.

Eli jätetäänkö kunnioituksesta sodassa mukana olleita kohtaan joitain ikävimpiä asioita tietoisesti myöhemmälle tutkimukselle?

Tältä vaikuttaa. Asiat voivat olla vaikeita myös tutkijalle. Tein 1970-luvulla väitöskirjaa Suomi toisessa maailmansodassa -projektissa. Me tiesimme esimerkiksi Pohjois-Suomen partisaanien joukkomurhista ja naisten raiskaamisesta, jotkut meistä olivat nähneet valokuviakin sota-arkistossa. Vaikka tämänkaltaisten asioiden tutkimista oltaisiin voitu paheksua Neuvostoliiton vastaisena toimintana, ei meitä kukaan kieltänyt tutkimasta näitä asioita. Silti tällaiset aiheet halusi työntää sivuun, sillä ne olivat ajallisesti vielä niin lähellä.

Jokin aika sitten Helsingin Sanomat kertoi juuri ilmestyneestä suomalaisen historioitsijan Seppo Zetterbergin Viron historia -teoksesta. Tähän liittyen jutussa kerrottiin, että "Postimees suositteli teoksen kääntämistä venäjäksi, koska suomalaistutkijoilla ei ole Venäjällä 'fasistin' leimaa". Mitä mieltä olet tästä?

Tämä fasistileima liittyy luultavasti viime vuosien piikittelyyn Viron ja Venäjän välillä. Suomalaisten ja virolaisten Venäjä-suhteet eroavat jo ihan siitäkin syystä, että Viro oli osa Neuvostoliittoa 50 vuotta. Suomalaisten tutkijoiden suhde venäläisiin on mielestäni ollut myönteinen ja päinvastoin. Nykyäänkin esimerkiksi sotahistorioitsijat ovat tekevät hyvinkin hedelmällistä yhteistyötä.

Nykyinen tilanne antaa hieman vääristyneen kuvan virolaisten suhteesta venäläisyyteen. Tämä viime kevään patsaskiista oli minusta todella yllättävä ja virolaisten itsensä masinoima. Siinä annettiin kaikki aseet Venäjän venäläisten käsiin. Tuomitsen tietysti IT-sodan, lähetystön piirityksen ja vastaavat toimet. Kysymys onkin siitä, miksi virolaiset antoivat venäläisten käsiin nämä aseet hyökätä heitä vastaan.

Virolaiset ovat kuitenkin eläneet pitkään yhdessä venäläisten kanssa. Kuten sanottu, historiallisesti virolaisten vihollinen numero yksi ovat olleet saksalaiset eivätkä venäläiset. Ollessani Viron instituutin johtajana toimin samalla vieraillevana professorina silloisessa Tallinnan pedagogisessa yliopistossa, ja oppilaistani oli iso osa Viron venäläisiä, lahjakkaita ja kivoja nuoria. Työtoverini olivat virolaisia ja työkielenä oli viro. En muista, että työtoverini olisivat kertaakaan sanoneet mitään negatiivista venäläisistä. Syvin juopa Virossa on sosiaalinen. Se piirtyy niiden välille, jotka menestyvät ja jotka eivät menesty. Kumpaankin ryhmään mahtuu yhtä lailla sekä Viron virolaisia että venäläisiä.

Kirjoitatte parhaillaan kirjaa Johan Laidonerista. Miten teos kommentoi Viron historian muistoja?

Laidonerin elämäkerrassa otan uuden näkökulman Viron itsenäisyyden menetykseen. Tulkintani perustuu nuorten virolaisten tutkijoiden tutkimustuloksiin sekä minun omaan tutkimukseeni. Tässä suhteessa kirja on poleeminen ja tulee varmasti herättämään huomiota kuten kirjani presidentti Konstantin Pätsistä. Viron ensimmäisen itsenäisyyden ajan historiakuva on aika kliseinen ja kaunisteltu. Nekin, jotka Viron diktatuurin aikana olivat olleet presidentti Konstantin Pätsin poliittisia vastustajia, ovat miehityksen jälkeen alkaneet muistella tuota aikaa lempeänä ja auvoisena aikana.

Toinen yhä elävä tarina kertoo siitä, kuinka ulkomaailma jätti Viron pulaan toisessa maailmansodassa, mikä pakotti Viron alistumaan Neuvostoliiton edessä. Kerrotaan, että apua pyydettiin ainakin Latvialta ja Suomelta, mutta sitä ei annettu. Ajatellaan, että kyllähän me olisimme taistelleet viimeiseen virolaiseen, tai ainakin viimeiseen suomalaiseen, mutta Suomi ei antanut apua. Tämä ajatus elää tosiaan laajalti aivan tavallisenkin kansan keskuudessa. Virolaisten tutkijoiden taholta tämä on jo asetettu vakavasti kyseenalaiseksi.

Nämä asiat herättävät Virossa suuria tunteita. Esimerkiksi Suomessa väitellyttä tutkija Magnus Ilmjärveä on syytetty oman isänmaan tahraamisesta. Minut voidaan laskea tähän samaan sakkiin, en tosin voi olla isänmaanpetturi, koska en ole virolainen. Toisaalta Presidentti Pääsiä käsittävän kirjani julkaisutilaisuuteenhan vuonna 2003 tuli pommiuhkaus.

Kirjoitat isänmaallisista aiheista. Kuinka helppoa sinun on näitä tutkiessasi irtautua omasta suomalaisuudestasi ja isänmaallisuudestasi?

Voi olla etukin, etten Viron kohdalla ole sidottu isänmaallisuuteen vaan olen vapaa kirjoittamaan. Mutta olen tosiaan kirjoittanut myös monesta suomalaisesta merkkihenkilöstä, kuten Mannerheimista ja Rytistä. Tutkijan täytyy osata eräällä tavalla kieltää itsensä, täytyy uskaltaa astua oman arvomaailman rajojen yli ja nähdä ulkopuolelta. Jos tutkija haluaa luoda uutta, kuten minä olen aina halunnut, niin täytyy olla oppositiossa vallitsevaa kuvaa vastaan. Esimerkiksi Max Jacobsonin esittämä kuva talvisodasta ihmetarinana, jossa Suomen poliittinen johto teki kaikki päätökset aina oikein ja ideaalisti, on kyseenalainen. Poliitikkaamme – Karjalan valloitusta, miehityspoliitikkaa ja muita ratkaisuja – on voitava tarkastella kriittisesti.

Henkilöhistoriaan voi kuitenkin kohdistua kovia ulkoisia paineita. Kun kirjoitin Presidentti Rytin elämäkerta, tuli kuluneeksi pyöreitä vuosia sodan päättymisestä, ja paineet Rytin rehabilitoimiseksi olivat erittäin kovat. Sai ihan tietoisesti jarrutella, jotta henkilökuva pysyi raiteillaan. Rytin elämäkerran kirjoittajana olen sitä mieltä, että Ryti on nykyään yliarvostettu: suurin suomalainen -kilpailussa hän oli toiseksi arvostetuin.

Olet monessa kirjassasi käyttänyt lähteinä kirjeitä ja haastatteluja. Kuinka helppoja lähteitä nämä mielestäsi ovat?

Jos yksityiskirjeenvaihtoa saa käyttöön, voi se elävöittää tekstiä kovastikin. Kirjeenvaihdosta voi joskus lainata suoraankin katkelmia, jotka kuvaavat hyvin haluttua asiaa. Kyllähän yksityiskirje kuvaa sen kirjoittajan senhetkistä ajattelua. Esimerkiksi Risto Rytin kohdalla on aina sanottu, että avioliitto Gerda Serlachiuksen kanssa oli lähinnä järkiavioliitto, johon ei liittynyt tunnepuolta. Löysin kuitenkin muutaman rakkauskirjeen, jossa Risto Ryti kirjoittaa nuorelle morsiamelleen hyvin kiihkeästi. Kyllä nuori juristi-Risto oli korviaan myöten rakastunut. Näistä otin kirjaani muutaman katkelman, jotka kertovat varmasti enemmän kuin pari sivua aiheeseen

liittyvää analyysia.

Haastattelujen käyttö on aika vaikeaa. Vuosikymmenien mittaan kertyy paljon muistikerroksia tapahtuman ja muistelutilanteen väliin. Olen muutaman kerran törmännyt tilanteeseen, jossa muistelija väittää toimineensa täysin päinvastoin kuin mitä asiakirjoissa todetaan. Monella historian harrastajalla tuntuu olevan sellainen kuva, että historiankirjoitus perustuu ensisijaisesti muistelmille. Olen korostanut, että tutkimuksen pääosan muodostaa kirjallinen aineisto, kuten asiakirjat. Jos sitten muistelun kohteena olevan asian ympäristöön voi tutustua kirjallisen aineiston avulla, voidaan muistitietoa käyttää täydentämään kirjallisia lähteitä. Jos jokin tilanne on jäänyt erityisen hyvin muistelijan mieleen, niin se voi antaa asiaan myös elävyyttä.